

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.07

УДК 349. 2

Зіноватна І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри трудового права

Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-3018-4934

ПРАВОВА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В СУЧАСНИХ УМОВАХ

З'ясовано, що правова природа чогось, зважаючи на етимологію та індивідуальні наукові тлумачення, – це сукупність головних, фундаментальних, центральних властивостей, показників, характеристик та аспектів відповідного явища, інституту або об'єкту, що визначають його місце і значення в правовій системі держави та роль в суспільно-правових відносинах. Правова природа завжди унікальна та неповторна, адже відноситься до конкретного або групи однорідних юридичних явищ, наприклад, прав людини у сфері праці.

Відмічено, що конституційний характер соціально-трудоових прав, як особливість їх правової природи, передбачає: по-перше, їх декларування в нормах найвищого за своєю юридичною силою законодавчого акту, який є базисом правової системи та державного устрою всієї країни; по-друге, визначення особливої цінності соціально-трудоових прав, як невід'ємної частини предметної орієнтованості діяльності держави та державних органів, що забезпечують дотримання та реалізацію прав людини всіма доступними засобами та способами; по-третє, наявність спеціальних гарантій та механізмів захисту соціально-трудоових прав; по-четверте, стабільність та незмінюваність досліджуваного різновиду людських прав, а також неможливість звуження їх змісту нормами іншого законодавства України.

Встановлено, що правова природа соціально-трудоових прав виражена в наступних складових, по-перше, конституційному характері останніх; по-друге, їх суб'єктивній властивості, тобто, індивідуальній приналежності фізичним особам як частини їх правового статусу; по-третє, соціальному характері вказаних прав; по-четверте, існуванні публічно-правової складової забезпечення та захисту даної системи прав від порушень. Дослідження правової природи показало суттєву відмінність соціально-трудоових прав від інших людських правомочностей, які органічно поєднують в собі публічну та приватну сторони, а, отже, мають цілком унікальну сутність.

Ключові слова: правова природа, соціально-трудоові права, суб'єктивні права, розвиток, соціально-трудоові права.

Постановка проблеми. У період глибоких суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій, що визначають сучасний розвиток держави, зростає науковий інтерес до місця та ролі людини в системі суспільних і державно-правових відносин. У центрі уваги дедалі частіше опиняється правове становище особи, яке зазнає істотного впливу глобалізаційних процесів, технологічного прогресу та зміни моделей соціальної організації. Особливої актуальності ці питання набувають у сфері соціально-трудових відносин, де традиційні підходи до праці, зайнятості та соціального захисту поступово трансформуються, формуючи нові правові реалії та виклики. Розширення форм трудової діяльності, поява нестандартних видів зайнятості та зміна характеру взаємодії між учасниками трудових відносин зумовлюють необхідність переосмислення правових засад регулювання цієї сфери. За таких умов принципово важливим є забезпечення узгодженості реформаційних процесів із базовими елементами правового статусу людини, недопущення звуження змісту та обсягу її прав і свобод у сфері праці. Саме в межах правового статусу особи, соціально-трудова права посідають особливе місце, оскільки мають комплексний характер і вирізняються специфічною правовою природою, зумовленою їх тісним зв'язком із економічними, соціальними та публічно-правовими чинниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, присвячені захисту соціально-трудових прав громадян, у своїх наукових працях розглядали: О. Є. Костюченко, О. В. Петришин, Я. В. Сіму-

тіна, М. В. Цвік, М. М. Шумило, В. І. Щербина та багато інших. Однак, незважаючи на значний теоретичний доробок, з огляду на сучасні реалії, питання правової природи соціально-трудових прав громадян в сучасних умовах набуває нової актуальності та важливості.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб розкрити зміст та особливості правової природи соціально-трудових прав громадян України в сучасних умовах. Зважаючи на поставлену мету, завданнями наукової роботи є: розкрити сутність категорії «правова природа»; виділити основні характеристики категорії соціально-трудова права; розкрити їх специфіку у сучасних умовах.

Наукова новизна дослідження. Новизна наукового дослідження обумовлена тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики правової природи соціально-трудових прав громадян в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно слово «природа» багатозначне та розкривається як: 1) органічний і неорганічний світ у всій сукупності і зв'язках, що є об'єктом людської діяльності й пізнання, все те, що не створене діяльністю людини; буття, матерія; 2) сукупність особливостей рослинного і тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу і таке інше, якої-небудь місцевості, країни; навколишнє географічне середовище; 3) рослинний світ навколишньої місцевості; 4) місцевість за межами великих міст, поселень, де багато зелені, свіжого повітря тощо; 5) особливості навколишньої місцевості у певну пору року; 6) сукупність фізичних і психічних

особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються в її діях, поведінці; 7) вдача, характер кого-небудь, природжені властивості, здібності, нахили; 8) характерні риси поведінки тварин, птахів, комах; 9) сукупність основних якостей, властивостей чого-небудь; суть, сутність [1, с. 1129]. В свою чергу, термін «юридична природа» визначено З. М. Будько, як сутність (ідея) правового явища [2, с. 7]. Більш широко дане поняття окреслено в дисертаційній роботі Л. В. Вакарюк де правова природа – це юридична характеристика окремого взятого явища, що виражає його специфіку, місце та функції серед інших правових явищ [3, с. 72]. Аналізуючи даний термін Г. О. Христова дійшла висновку, що ним охоплюється визначна, фундаментальна сукупність юридично значущих характеристик того чи іншого юридичного феномену [4, с. 73].

Отже, правова природа чогось, зважаючи на етимологію та індивідуальні наукові тлумачення, – це сукупність головних, фундаментальних, центральних властивостей, показників, характеристик та аспектів відповідного явища, інституту або об'єкту, що визначають його місце і значення в правовій системі держави та роль в суспільно-правових відносинах. Правова природа завжди унікальна та неповторна, адже відноситься до конкретного або групи однорідних юридичних явищ, наприклад, прав людини у сфері праці.

Переходячи до розкриття характеристики соціально-трудових прав, найпершим аспектом варто відмітити їх конституційний характер. Дана особливість пов'язана із закріпленістю та декларуванням відповідних правомочностей в особливому доку-

менті правової системи нашої держави – Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (далі – Конституція, Конституція України, Основний Закон). Це головний, центральний законодавчий акт держави, який виступає основою всієї правової системи, визначає засади побудови та функціонування державної і муніципальної влади, територіального устрою України, а також інших національно важливих інститутів та явищ. Окрім того, Основний Закон декларує ключові права та свободи людини і громадянина, у тому числі соціально-трудові, а також гарантує їх особливу цінність для держави та наявність механізмів захисту. Так, за статтею 3 Конституції людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [5].

Сам факт декларації соціально-трудових прав в положеннях Конституції є вагомим аспектом їх непопорушності, стабільності та забезпеченості. Відповідно до статті 22 Розділу II Основного Закону, права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. В додаток до цього, згідно із статтею 8 Основного Закону в Україні визнається і діє принцип верховенства

права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [5].

Отже, конституційний характер соціально-трудових прав, як особливість їх правової природи, передбачає: по-перше, їх декларування в нормах найвищого за своєю юридичною силою законодавчого акту, який є базисом правової системи та державного устрою всієї країни; по-друге, визначення особливої цінності соціально-трудових прав, як невід'ємної частини предметної орієнтованості діяльності держави та державних органів, що забезпечують дотримання та реалізацію прав людини всіма доступними засобами та способами; по-третє, наявність спеціальних гарантій та механізмів захисту соціально-трудових прав; по-четверте, стабільність та незмінюваність досліджуваного різновиду людських прав, а також неможливість звуження їх змісту нормами іншого законодавства України.

Наступна характерна ознака також виходить із Конституції, а саме з тієї частини тексту де соціально-трудові права закріплено та визначено. Детальний аналіз положень Основного Закону показує, тлумачення останніх починається зі слів «кожному гарантується право», «кожній людині надано право», «люди мають право», «громадяни мають право» та інших подібних термінологічних конструкцій. Даний факт під-

креслює суб'єктивну властивість соціально-трудових прав, або ж індивідуальність. Згідно тлумачення Т. М. Підлубної суб'єктивне право взагалі – це надана державою через норми об'єктивного права юридична можливість суб'єкта діяти (поводитися певним чином), вимагати відповідної поведінки від інших, можливість користуватися соціальним благом, а також можливість використовувати право на захист, шляхом звернення до компетентних органів або вчинення особою дій, які не суперечать закону, з метою задоволення особистих інтересів [6, с. 7-8]. В. Д. Гапотій пише: «Суб'єктивне право – це певна юридично закріплена та гарантована можливість поведінки, що належить тій чи іншій особі. Суб'єктивні права мають всі суб'єкти права. Одне й те ж саме суб'єктивне право може належати одночасно багатьом суб'єктам» [7, с. 12]. За підходом викладеним в дисертації М. М. Хміль суб'єктивне право – це відкрита для людини можливість здійснення відомого роду вчинків або розмір можливої самодіяльності особи стосовно іншої особи або предмета [8, с. 58].

Таким чином, суб'єктивне значення соціально-трудових прав визначається тим, що це система індивідуалізованих, тобто, таких, які невіддільні від людської особистості прав. Вони персоніфіковані людською постаттю та входять до структури правового статусу кожної фізичної особи. Це той базис юридичних можливостей, яким користується будь-яка людина в межах, визначених законодавством України. При цьому, соціально-трудові права не можна назвати природними, адже вони не надаються абсолютно від

народження. Користування ними не обмежується за суб'єктом, але передбачає наявності певних умов. Наприклад, теж саме право на працю доступно кожній людині без виключення, але по досягненню відповідного віку з якого трудова діяльність дозволена. Іншим прикладом є декларована та гарантована конституційними положеннями можливість створювати професійні спілки, що доступна саме працюючим особам.

Поряд із вищевказаним, правову природу соціально-трудова права, що цілком логічно з урахуванням їх назви, з поміж інших груп юридичних можливостей вирізняє соціальний характер, виражений в декількох моментах. По-перше, це права, які пов'язують людину та соціум. В свою чергу реалізація соціально-трудова права надає можливість фізичним особам досягати гідного рівня життя порівняно з іншими представниками суспільства чи суспільної групи. Крім того, за допомогою них набувається соціальна роль, забезпечується особистісний розвиток та становлення, як професіонала певної справи. По-друге, соціально-трудова права забезпечують досягнення фізичними особами своїх цілей та інтересів, отримання матеріальної вигоди, духовних благ. Це відбувається, з одного боку, за рахунок надання всім без виключення рівних юридичних можливостей, наприклад, в доступі до праці, допомозі по безробіттю тощо, а з іншого – заборони неправомірного звуження та обмеження людських прав вказаної групи.

Останнім важливим моментом, який варто виділити в правовій природі соціально-трудова права, є приналежність їм публічної складової

вираженої в діях та механізмах публічної влади. На думку багатьох сучасних дослідників, наприклад, В. А. Ребкало, Л. Є. Шкляра, В. М. Шкабаро, І. Я. Когут та інших публічна влада являє собою цілісну систему органів державної, регіональної, місцевої і муніципальної влади, що здійснюють управління суспільно значущими справами від імені та за дорученням суверена – територіальних громад і всього народу [9; 10; 11, с. 10]. Як стверджують В. В. Лісничий та О. Н. Ярмиш, публічна влада – це державна організація політичного життя, що здійснюється за допомогою спеціального ієрархічно та територіально організованого апарату, легітимного використання примусу та права видавати нормативні акти, обов'язкові для всього населення. Крім прямого примусу або заради його використання держава в реалізації публічної влади спирається на матеріальні та моральні імпульси, які досить помітно впливають на ефективність реалізації владних повноважень. Суб'єктами публічної влади є її органи, що діють на трьох рівнях: державному, регіональному та місцевому і входять до системи органів публічної влади [12; 13, с. 19]. Таким чином, публічна влада є офіційною формою влади, що здійснюється уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, наділеними повноваженнями щодо вирішення найбільш значущих питань життєдіяльності як окремих соціальних груп, так і суспільства в цілому. Реалізація такої влади відбувається із застосуванням адміністративно-правових засобів, у тому числі заходів примусового характеру, що забезпечує обов'язковість прийнятих рішень.

Завдяки наявності широкого адміністративного інструментарію суб'єкти публічної влади виступають ключовими гарантами забезпечення та захисту соціально-трудових прав громадян. Зокрема, через систему органів контролю і нагляду держава здійснює постійний моніторинг дотримання трудового законодавства на підприємствах, в установах та організаціях, виявляє порушення трудових прав і вживає заходів для їх припинення та відновлення. Крім того, держава в імперативному порядку встановлює обов'язкові мінімальні соціально-трудові стандарти, спрямовані на забезпечення рівних можливостей для всіх працівників, зокрема визначає мінімальний розмір оплати праці, тривалість робочого часу та інші базові гарантії.

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз та консолідуючи

отримані висновки можна вказати, що на даному етапі розвитку нашої держави, її правової системи та відповідно до існуючої нормативно-правової бази, правова природа соціально-трудових прав виражена в наступних складових: по-перше, конституційному характері останніх; по-друге, їх суб'єктивній властивості, тобто, індивідуальній приналежності фізичним особам, як частини їх правового статусу; по-третє, соціальному характері вказаних прав; по-четверте, існуванні публічно-правової складової забезпечення та захисту даної системи прав від порушень. Тож, дослідження правової природи показало суттєву відмінність соціально-трудових прав від інших людських правомочностей, які органічно поєднують в собі публічну та приватну сторони, а, отже, мають цілком унікальну сутність.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Будько З. М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень: автореф. дис... канд. юрид. наук. : 12.00.07. Ірпінь, 2005. 18 с.
3. Вакарюк Л. В. Інститут бюджетного права як підгалузь фінансового права: дис... канд. юрид. наук. : 12.00.07. Одеса, 2009. 210 с.
4. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного суду України: дис... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2004. 226 с.
5. Конституція України: закон від 28.06.1996 №2 54к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
6. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів: автореф. дис... канд. юрид. наук. : 12.00.03. Київ, 2009. 22 с.
7. Гапотій В. Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави: автореф. дис... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2005. 18 с.
8. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти): дис... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2005. 199 с.
9. Ребкало В. А. Політичні інститути в процесі формування системи влади. В. А. Ребкало, Л. Є. Шкляр. К.: Вид во НАДУ "Міленіум", 2003. 172 с.
10. Шкабаро В. М. Місто в системі адміністративно-територіального устрою України. *Держава і право: зб. наук. пр.* Вип. 18. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С.115–118.

11. Когут І. Я. Становлення та розвиток місцевого управління містом Львовом: дис.... канд. юрид. наук. : 25.00.01 : Львів, 2010. 249 с.
12. Ярмиш О. Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: навч. посіб. О. Н. Ярмиш, В. О. Серьогін; за заг. ред. Ю. М. Тодики. – Х.: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2002. 672 с.
13. Лісничий В. В. Концептуальні засади політичних наук: теорія та історія. метод. та дидактичні матеріали до модуля 1 уклад. В. В. Лісничий. Х. : УАДУ ХФ, 2001. 36 с.

Zinovatna Iliana, PhD (Doctor of Jurisprudence), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Labour law Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-3018-4934

The Legal Nature of Social and Labor Rights of Citizens in Modern Conditions

It was found that the legal nature of something, taking into account etymology and individual scientific interpretations, is a set of main, fundamental, central properties, indicators, characteristics and aspects of the relevant phenomenon, institution or object, which determine its place and significance in the legal system of the state and its role in social and legal relations. The legal nature is always unique and unrepeatable, as it refers to a specific or group of homogeneous legal phenomena, for example, human rights in the sphere of labor. It was noted that the constitutional nature of social and labor rights, as a feature of their legal nature, involves: first, their declaration in the norms of the highest in legal force legislative act, which is the basis of the legal system and state structure of the entire country; second, the determination of the special value of social and labor rights, as an integral part of the subject-oriented activities of the state and state bodies, ensuring the observance and implementation of human rights by all available means and methods; thirdly, the presence of special guarantees and mechanisms for the protection of social and labor rights; fourthly, the stability and immutability of the studied variety of human rights, as well as the impossibility of narrowing their content by the norms of other legislation of Ukraine.

It has been established that the legal nature of social and labor rights is expressed in the following components: firstly, the constitutional nature of the latter; secondly, their subjective property, that is, individual belonging to individuals as part of their legal status; thirdly, the social nature of the specified rights; fourthly, the existence of a public-legal component of ensuring and protecting this system of rights from violations. The study of the legal nature has shown a significant difference between social and labor rights and other human rights, which organically combine the public and private sides, and, therefore, have a completely unique essence.

Keywords: *legal nature, social and labor rights, subjective rights, development, social and labor rights.*